

Тетяна ПРОНЬ
(*Миколаїв, Україна*)

Радянсько-польський обмін ділянками територій 1951 р. у переказах бойків степу України

У повоєнні роки завершився процес формування державної території України – складової частини СРСР в її сучасних межах. Найбільш важким у плані становлення відтинком кордону був західний – з Польщею. Давалися взнаки довоєнні територіальні суперечки держав. Креслення нової межі державного кордону відбувалося шляхом довготривалого переговорного процесу та заключення неодноразових міждержавних Угод урядів СРСР (УРСР) та Польщі: у 1944 р., 1945 р., 1946 р., 1947 р., 1948 р., 1951 р. [16, с.19-20; 17, с.412-414; 3, с.293-317; 4, с.105-106.]. Як наслідок, Україна частково повернула, проте, переважно, втратила значну частину своїх історико-етнічних земель.

Останні територіальні корективи було внесено у 1951 р. На початку року польський уряд став ініціатором нового міждержавного обміну прикордонними ділянками. Вже 15 лютого 1951 р. за взаємною згодою сторін у Москві було підписано черговий договір про обмін ділянками державних територій [4, с. 105-106]. В його основу був покладений принцип еквівалентного обміну – «кілометр на кілометр». Сторони домовилися, що СРСР уступає Польщі 480 км² території Дрогобицької області: Нижньо-Устріківський район (м. Нижні Устріки і 27 сільських рад), 3 сільських ради Стрілківського району (Бистрянська, Липецька, Міхновецька) і 4 сільські ради Хирівського району (Коростенківська, Ліскуватенська, Нановська, Стебницька) [11]. Так, зазначена прикордонна ділянка України стала територією Польщі. 22 травня 1951 р. газета «Известия» повідомила громадськості офіційні мотиви обміну: «Уряд Польської Республіки звернувся недавно до уряду СРСР з проханням обміняти невелику прикордонну ділянку території Польщі на рівноцінну прикордонну ділянку території СРСР

внаслідок економічного тяготіння цих ділянок до суміжних районів СРСР і Польщі. Уряд СРСР погодився з пропозицією Уряду Польської Республіки» [5].

Економічний потенціал переданої ділянки території України Польщі в історіографіях обох країн подається неоднозначно. Наприклад, львівський історик І. Козловський зазначає, що вона була багата на нафту і газ. На момент передачі тут нараховувалося 129 нафтових свердловин, у тому числі 97 діючих з добовим видобутком нафти 85 тон [10, с.188]. Польські вчені А. Роговська й С. Стемпель, навпаки, зауважують, що Польща отримала гористий терен з кепськими ґрунтами й вичерпаними родовищами нафти [14].

Мусимо констатувати, що протилежна сторона отримала розвинутий район з налагодженою інфраструктурою. На цих землях були розташовані такі функціонуючі об'єкти і підприємства, як нафтовий промисел, нафтопереробний завод, контора зв'язку, маслозавод, електростанція, машино-тракторні станції та ін.

На взаєм ПР передавала Радянському Союзу прикордонну ділянку відповідної площі Люблінського воєводства розташовану на лівому березі р. Солокії, Бугу і Гучви. Тут було створено новий район Львівської області – Забузький. До його складу ввійшли міста Белз – центр, Кристанопіль (сучасний Червоноград), Угнів, а також 21 сільська ради [10, с.188]. Внаслідок угоди УРСР покращила залізничне перевезення за рахунок передачі Польщею майже 64,5 км залізничної колії з чотирма обладнаними станціями. Поряд з цим, вона отримала високовольтну лінію електропередач завдовжки 44,281 км, 10 підприємств будівельної та переробної промисловості та поклади кам'яного вугілля [10, с.188].

Сторони домовилися не тільки про передачу території, але й про взаємне переміщення населення протягом шести місяців з дня вступу договору в силу. Оскільки, Сейм Польської Республіки ратифікував договір 26 травня 1951 р., а Верховна Рада СРСР 31 травня 1951 р. [18], переселення західної субетнічної гілки українців – бойків, які населяли прикордонну ділянку, що перейшла до сусідньої держави, здійснювалося вже з території Польщі. Такою є коротка наукова ретроспектива історії встановлення державного кордону СРСР (УРСР) і Польщі у 1951 р.

Незважаючи на те, що з того часу минуло майже 60 років, та достеменно дізнатися про процес переселення населення із Західної Бойківщини у науковій літературі не представляється можливим. Цю інфор-

мацію власноруч збирають, аналізують та подають у міру своїх можливостей самі переселенці та їх нащадки, намагаючись у такий спосіб самостійно розібратися в проблемі, «розставити акценти на всіх неправдах», «най люде видят, най люде знають» [15], виказуючи свою любов до Малої Батьківщини чи то віддаючи належне пам'яті батьків й односельчан. Біль та спогади батьків, які вимушено полишили рідні домівки, джерельні води в гірських потічках, гори оповиті зеленими смерічками і змушені приживатися в українських степах не дають спокою навіть нащадкам, викликають у них бажання розібратися у складній долі бойків-переселенців. Підтверженням, тому є емоційні висловлювання авторів матеріалів на сторінках Інтернету. «Туди (на Бойківщину – *Т.П.*) повертаємо сьогодні ми, діти принижених, щоб відновити історичну справедливість і гідність батьків», – наголошує Ольга Самборська¹. Ці слова свідчать про заповідяну бойкам глибoku психологічну травму на генетичному рівні.

Звісно, в нефахових публікаціях допускаються і прикрі неточності, як-то: ототожнення переселення 1951 р. з переселенням холмщан, підляшців та лемків у 1944 – 1946 рр. Ю. Ясіною, яка пише: «Західних бойків депортовано на південь і схід України і УРСР і розселено у 17 (!) областях України» [19]. У цьому сенсі вигідно вирізняється наукова стаття М. Алфьорова, що займає поодинокe місце в Інтернет ресурсі [1]. З огляду на те, що до сьогодні ця наукова проблема не вирішена, інформація, заакцентована періодичними виданнями та джерелами Інтернет, видається надзвичайно важливою. Критичне осмислення розповідей старшого покоління бойків, зібраних і представлених громадськості фаховими журналістами, активістами товариств та пересічними громадянами, що мають бойківське походження, введення їх до наукового обігу суттєво збагатить знання українського народу про зазначені процеси.

Свідченням того, що у вітчизняній історичній науці бракує досліджень, які б висвітлювали етносоціальний аспект міждержавного обміну територією і населенням України і Польщі у 1951 р. є zdeформована свідомість мешканців Південного та Східного мегарегіонів України у яких абсолютно відсутні знання з означеної теми. Хибне уявлення про українців усіх міграційних післявоєнних хвиль західного

---

¹ Самборська Ольга, мешканка п.м.т. Криве Озеро Миколаївської області, нащадок бойків с. Скорodne, переселених у 1951 р. [15].

напрямку локалізувалося ними у загальний термін “западenci”, “переселенци” [8]. Безперечно, незнання історичних фактів та подієвої історії позначилося на трансформації громадянського суспільства. Звичка жити у багатокультурному середовищі, нав’язливе домінуюче становище місцевих мешканців, радянська національна політика позначились і на самоідентифікації бойків. Науковці відмічають, що українці Півдня України здебільшого байдужі до проблеми збереження власної ідентичності та з’ясування причин цього явища [13, с.117]. З цією думкою, важко не погодитися та хочеться зазначити, що не все втрачено на шляху відродження національної ідентичності.

Сприятлива атмосфера у світі щодо самоідентифікації націй і народностей зачіпає національні почуття й українців. У цьому зв’язку вкрай важливо, що в Україні починають активно розроблятися перспективні напрямки наукових досліджень, зокрема усної історії, які вивчають соціальні аспекти життя суспільства, у тому числі пов’язані з повсякденним життям сільського населення [11, с.1]. Антропологічний підхід до вирішення зазначеної наукової проблеми може наповнити її новим змістом. Адже, загальновідомо, що народна пам’ять є першоосовною історичної пам’яті. На жаль, архівні документи обмежують можливість дослідників щодо висвітлення людського фактору в історії, відтворення повною мірою почуттів людей, які потрапили у незвичні умови з вини політичних керівників держави.

Метою даної розвідки є узагальнення розповідей бойків про обмін ділянками державних територій СРСР (УРСР) і Польщі, що надруковані на сторінках газет та часописів «Голос України», «Україна молода», «Дзеркало тижня», «Політика і культура», «Визвольний шлях», «Южная правда», «Донеччина» й інших, а також розміщені на веб-сайтах Світового й Всеукраїнського громадських товариств «Бойківщина» і порівняти фрагментарні свідчення з офіційною міністерською кореспонденцією та науковими роботами. Зазначу, що предметом даного дослідження не є спогади переселенців, які оприлюднені у книгах. За браком об’єму статті залишаю поза увагою матеріали найзмістовнішої книги спогадів про переселення бойків київської журналістки, керівника центру дослідження бойків Наталі Кляшторної «Акція-51. Останні свідки» (Вінниця, 2006).

На наш погляд, значне накопичення публіцистичних матеріалів, що спираються на усні джерела, по-перше, надзвичайно актуалізує дослідження проблеми. По-друге, – залучення цих важливих джерел

інформації до досліджень, за умови критичного осмислення їх, доповнить емпіричні основи висновків. Усні джерела є важливим джерелом інформації локальної етнічної історії. По-*третє*, – час забирає з життя останніх свідків тієї події. У разі не використання їх знань втрачається зв'язок між безпосередніми свідками відповідного проміжку історичного часу й сучасними поколіннями.

Гортаючи сторінки зазначених видань, із різноманітного за походженням і значущістю матеріалу, перед нами постає така картина виконання радянсько-польської угоди про обмін ділянками території та населенням 1951 р. На передодні переселення по селам і містечкам Західної Бойківщини ходило багато чуток. Консервативні господарі бойки не хотіли вірити тим чуток, заперечували найбільш сміливі з них, заявляючи, що не можна виселити ціле село та ще й не одне [12]. Та їхні сподівання виявилися марними. «Причин того переселення нам особливо не пояснювали. Сказали лише, що Нижньоустріцький район знову повертають до Польщі й, що українці мають жити в Україні. Поїдете туди, де землі багато, а робочих рук мало», – згадує Михайло Пірка, мешканець с. Новоукраїнки, Роздільнянського району Одеської області [2]. Хоча переселенням і донині важко збагнути причини та наслідки депортації та у своїх роздумах мудрий народ не далекий від істини. Цікаво розповідає онукам «бувальщину» про переселення 80-річна Марія Роман з Донеччини: «Біля Червонограда, який тоді належив Польщі, знайшли поклади вугілля. Сталін вирішив заволодіти тим вугіллям, а полякам натомість віддав бойківську землю, дуже багату на нафту. Так обмінялися ділянками територій, а людей з цих земель виселили» [7]. Організатори переселення, у рецепції оповідачки, – це дика орда, яка відібрала у них документи і кинула у степи, побоюючись, щоб вони не повернулися додому, горісно додаючи при цьому, – жили, як у тюрмі, нікуди не мали права поїхати. Наукове пояснення причин виселення з Польщі українців у 1951 р. подає М. Іваник, який наголошує на економічній причині [6]. Намагаються дати відповідь на поставлені питання й онуки. Так у конкурсній роботі херсонська школярка Анастасія Ковальова, стверджує, що встановлення кордонів Радянського Союзу було «етнічною чисткою» української та польської нації [9].

Глибоко відгукуються у пам'яті колишніх горян образи на тогочасні владні дії. Зокрема, на те, що їх поселяли не родинами, а розсіювали компактними групами. Так, колишні мешканці с. Лютовиськ

опинилися на Донеччині й Херсонщині, Миколаївщині та Одещині. На Херсонщині лютовищан розселили по трьох селах – Дудчани, Гаврилівку, Михайлівку [9].

Важко даються переселенням і спогади про те, як їх обманювали агітатори. Варто зазначити, що потрапити в ряди ораторів за переселення було нескладно. Людей примушували цим займатися за найменшу провину. Так, на своє лихо, чергуючий у сільській раді Ілько Поточний включив радіоприймач. Захоплений зненацька за цією справою і попереджений про виселення до Сибіру він погодився переконувати односельців у перспективах переселення і закликав їх: «Кидаймо, люди добрі, ці прокляті гори, переселяймося в степ широкий. Там вдосталь хліба, й до хліба. Заживемо мов у раю» [2]. Тільки через багато років розповів про це селянам. Агітаторів за переселення із рядів односельців часто заохочували тим, що дозволяли залишитися на проживання у західному регіоні. Володимир Винар поселився на Львівщині, оскільки, як голова сільради, активно закликав земляків до «одностайної підтримки». Задоволений розважливою поведінкою бойків, які погодилися переїжджати, Уповноважений НКВС Шварц схвально зазначив: «Свідомий у вас народ, лінію партії підтримує» [2].

Переселенці спростовують широко пропаговану думку про добровільність переселення. «Коли виселяли сусідні села, ми чули, як голосили жінки», – розповіла Н. Кляшторній Роза Минзак з Донеччини [7]. Подібні думки висловлюються у багатьох публікаціях. Очевидно, що згода бойків на переселення була «добровільно-примусовою» необхідністю. Дух опору був зломлений.

Особливість цієї хвилі переселення полягала в тому, що територію, яка відходила Польщі повинні були залишити усі мешканці. Людям нічого іншого не залишалось, як підкоритися обставинам. «Масштабна депортація українського населення мала на меті викоренити не просто певні категорії людей, а всі без винятку українські й так звані змішані родини. Політичні погляди людей ніхто не брав до уваги. Польщу «очищували» від українців, а УРСР – від поляків», – вважає Голова Івано-Франківського обласного громадського товариства «Бойківщина» Дарія Петренко [12]. Цю думку поділяють більшість авторів публіцистичних досліджень. Переконливими є судження Мирослава Іваника, який зазначає, що усі виселення після Акції «Вісла» не мають ніякого зв'язку з діяльністю українського підпілля, бо проводилися вони або після того, як на цих землях це підпілля перестало існувати,

або його ніколи там не було. Виселення бойків у 1951 р. було останньою великою хвилею депортації українців із Закарпаття. Після того Закарпаття перестало бути живою – хоч закордонною – частиною українського материка, а перетворилося в категорію історичну [6].

На відміну від переселенців попередніх років бойки були позбавлені навіть права вільно обирати собі місце майбутнього проживання в СРСР. Своєрідною “смугою осідлості” їх став Степ України. Бойків розселили у 25 селах Донецької, 20 – Одеської, 10 – Миколаївської і 5 – Херсонської областей [12]. Загалом, на південно-східні землі України було примусово переселено з рідних осель 32 тисячі, за деякими даними від 35 до 51 тисячі [6] мешканців Західної Бойківщини.

Лише незначна частина бойків, задіяних у вугільній та нафтопереробній галузях все ж оселилася і закріпилася у Львівській та Тернопільській областях.

У день від'їзду селяни перебували у стані цілковитого розпачу. Навіть зібратися було складно. Все здавалося необхідним, дорогим. Хвилюючись, що не вистачить місця на машині ретельно відбирали речі, водночас губили та забували їх. Восстання прощалися з рідною домівкою, молилися і вирушали у важку щонайменш тижневу «подорож». Відтоді їх іншим світом стали степові мазанки. Так у мікрокосмосі переселенців витворився подвійний образ дому.

Переважає більшість родин не отримала обіцяних ключів від будинків, змушена була поселятися на квартири місцевих мешканців, у недобудованих або зруйнованих приміщеннях, коморах, землянках, самостійно будуватися і виплачувати великі кредити. На вирішення житлової проблеми йшли роки. Державна компенсація за старі будинки у розмірі 2,5-3 тисяч карбованців не покривала необхідні для будівництва розходи у сумі 8-12 тисяч. Переселенцям, яких держава фактично примусила взяти кредит, при розрахунках заробітної платні майже нічого не отримували. Шерег поневірянь доповнювали незвичні кліматичні умови, нові методи господарювання та ускладнені стосунки з місцевими селянами, які не виказували особливої радості з того, що до них в колгоспи привезли переселенців з-під польського кордону. Змучені голодуванням люди часто запитували новоселів: «Чого ви сюди приїхали? Аби разом з нами бідувати?» [2]. Проте це вже перспектива подальшого дослідження багатопланової теми.

Насамкінець, зазначу, що процеси державотворення і національного відродження в незалежній Україні актуалізували дослідження

надзвичайно великого пласту мало або однобоко представлених політичних, етнонаціональних та соціальних аспектів життя населення. Переконана, що адекватне висвітлення діяльності тоталітарного режиму не можливе без активного використання усних джерел, тим більше, що нині маємо таку унікальну можливість.

Джерела та література

1. *Алфьоров М.* Наслідки другого розміну районів між Польщею та УРСР в 1951 р. / <http://www.bojky.wordpress.com>
2. *Воротнюк Г.* Примусово переселені вимагають відповідних пільг та соціальних гарантій // *Голос України*. – 2003. – 25 червня.
3. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.9. Январь 1946 – декабрь 1949 гг. – М., 1976.
4. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.10. Январь 1950 – декабрь 1955 гг. – М., 1980.
5. *Известия*. – 1951. – 22 мая.
6. *Іваник М.* Депортації з Закерзоння після акції «Вісла» / http://www.hom.in.ca/news_view.php?category=history&news=1435&lang=ua.
7. *Кляшторна Н.* “Запорожець не машина, виселенець – не людина” // *Політика і культура*. – 2001. – 20-26 листопада.
8. *Кляшторна Н.* Бойківське коріння / <http://www.bojky.wordpress.com>
9. *Ковальова А.Ю.* Депортація населення із Західної України на Херсонщину / <http://www.kherson.ucoz.ru/publ/2-1-0-21-63k>
10. *Козловський І.С.* Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1945. – Львів – К., 1998.
11. *Нагайко Т.Ю.* Повсякденне життя сільського населення у 1941–1945 рр. / Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Переяслав-Хмельницький, 2009.
12. *Петречко Д.* Операція-51 / <http://www.bojky.wordpress.com>; *Кабачій Р.* Долі західних бойків в Україні. – Там само.
13. *Ребкало В.А., Обушний М.І., Майборода О.М.* Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: Досвід, проблеми, перспективи. – К., 1996.
14. *Роговська А., Стемпель С.* Польсько-український кордон в останні пів століття // *Україна – Польща. Діалог над кордоном. Незалежний культурологічний часопис «І»*, 1997. – № 11.
15. *Самборська О.* Бойки / <http://www.bojky.wordpress.com>
16. Советский Союз – Народная Польша. 1944–1974. Документы и материалы. – М., 1974.

17. Українська РСР на міжнародній арені. Зб. докум. і матеріалів. 1944–1961 рр. – К., 1963.

18. *Фляк В.* О переселенцах из Польши // Южная правда. – 2004. – 17 июня.

19. *Ясіна Ю.* Бойківські трембіти звучать на Одещині / <http://izvestiya.odessa.gov.ua/index.php?go=Newspaper&in=view&id=11491>

Тетяна Пронь (Миколаїв, Україна) Радянсько-польський обмін ділянками територій 1951 р. у переказах бойків Степу України

Автор узагальнює розповіді бойків примусово переселених зі своїх земель у південно-східні області України після обміну 15 лютого 1951 р. ділянками державних територій СРСР (УРСР) і Польщі, що надруковані на сторінках газет та часописів або розміщені на веб-сайтах Світового й Всеукраїнського громадських товариств «Бойківщина». Вони є важливим джерелом інформації локальної етнічної історії західного, східного, а також південного регіонів України, що доповнює емпіричні основи наукових висновків.

Ключові слова: бойки, Західна Бойківщина, переміщення населення, депортація, переселення, переселенці, західний кордон УРСР, «усна історія», джерела локальної історії

Татьяна Пронь (Николаев, Украина) Советско-польский обмен участками территорий 1951 г. в рассказах бойков Степи Украины

Автор обобщает рассказы бойков принудительно переселенных со своих земель в юго-восточные области Украины после обмена 15 февраля 1951 г. участками государственных территорий СССР (УССР) и Польши, напечатанные на страницах газет и журналов или размещенные на веб-сайтах Всемирной и Всеукраинской общественных организаций «Бойковщина». Они являются важным источником информации локальной этнической истории западного, восточного, а также южного регионов Украины дополняющим эмпирические основы научных выводов.

Ключевые слова: бойки, Западная Бойковщина, перемещение населения, депортация, переселение, переселенцы, западная граница УССР, «устная история», источники локальной истории

Tetiana Pron' (Nikolaev, Ukraine) Soviet-Polish exchange of the territorial areas of 1951 in the stories of firing-pins Steppe of Ukraine

The author summarizes the stories of firing-pins forcedly transmigrated from the territories in the south-east areas of Ukraine after the exchange of February, 15, 1951 by the areas of state territories of the USSR (Ukraine) and

Poland printed on the pages of newspapers and magazines or placed on World and Allukrainian web sites and public organizations of “Boykovschina”. They are an important informational source of local ethnic history of western, east, and also South regions of Ukraine, adding empiric bases of scientific conclusions.

Key words: firing-pins, Western Boykovschina, moving of population, deportation, migration, migrants, western border of Ukraine, “verbal history”, sources of local history